

ГНОСЕОЛОГІЯ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО АРБІТРАЖУ

*Зоя Мамон,
юрист ТОВ "Юрлекс", здобувач Інституту
законодавства Верховної Ради України*

Історія людства свідчить про те, що міждержавні конфлікти не завжди вирішувались мирним цивілізованим шляхом, тисячоліттями силовий метод був домінуючим, а мова зброї найзрозумілішою. Проте арбітражний спосіб врегулювання розбіжностей між державами був відомий і нашим пращурам, і державам Давнього Сходу, Греції, Риму.

Міжнародний арбітраж як унікальне явище неодноразово вивчався в історичному та правовому аспектах багатьма науковцями світу, серед них Дж. Ралстон, С.Л. Лазарев, Л.А. Камаровський, Д.Б. Левін, В.В. Тенішев, А. Гетер, Л. Оппенгейм, П. Бібіков, А.Н. Стоянов, Є.А. Коровін, Б. Декан, Дж. Макруер, А. Меріньяк, М. Ревон, М.А. Таубе, Н.Н. Голубєв та багато інших.

У науковій літературі немає однаковості з приводу того, де саме вперше в історії було застосовано арбітражне врегулювання. Переважна більшість фахівців (Л. А. Камаровський, Д. Б. Левін, М. Таубе та ін.) вважають, що вперше третейські рішення зустрічаються в історії Стародавнього Сходу, інші називають країною походження арбітражного розгляду Давню Грецію.

С. Л. Лазарев висловив цілком об'єктивну думку про те, що "немає

необхідності вступати в полеміку з цього приводу, оскільки конкретні історичні факти... свідчать про те, що міжнародний арбітраж вперше почав застосовуватись на Сході. Однак, безсумнівно, давні греки більш активно застосовували цей спосіб розв'язання міжнародних спорів." У роботі цього вченого глибоко досліджений історичний розвиток теорії і практики міжнародного арбітражу, а також виділено чотири основних етапи цього розвитку [1]. Звичайно, ця періодизація, як і будь-яка інша, є приблизною і умовною, але, безперечно, заслуговує на увагу.

Так, *перший етап* бере свій початок у далекій давнині і охоплює період з IV тисячоліття до н.е. до кінця I тисячоліття н.е. У цю епоху арбітражну процедуру для вирішення міждержавних спорів використовували держави Стародавнього Сходу, Древньої Греції і Риму.

Другий етап розвитку — арбітражне вирішення спорів в Середні Віки та у період абсолютизму — охоплює XI — XVIII століття.

Третій етап пов'язаний з періодом становлення та розвитку буржуазних держав і починається з кінця XVII століття, а точніше — з "Договору Джея" 1794 року між США та

Великобританією — і продовжується до кінця XIX століття.

I, нарешті, *Четвертий етап* розвитку почався з Гаазьких мирних конференцій 1899 та 1907 років, на яких були прийняті Конвенції про мирне вирішення міжнародних спорів і триває до цього часу.

Як відомо, арбітраж як суспільно-правове явище виник у сфері комерційного обігу і мав на меті розгляд і вирішення спорів, пов'язаних з торговельною діяльністю. Із часом зручність та ефективність такого способу вирішення спорів призвели до поширення його застосування і під час вирішення міжнародних спорів. Так, ще у 480 р. до н.е. цар Дарій під час суперечки зі своїм дядьком висунув думку про застосування арбітражного порядку вирішення спору. Спир Кира з царем Ассирії також було вирішено арбітром (одним з індуських князів) (430-335 рр. до н.е.) [2].

У свою чергу, на думку Д.Б. Левіна, перший випадок арбітражного розгляду припадає на 3100 р. до н.е., коли був вирішений спір між двома месопотамськими містами-державами — Лагашем та Уммою. Укладений між ними договір передбачав недоторканність прикордонних ровів та каменів, а також містив умови про арбітраж [3].

Дуже цікавим є ще один давній документ, що дійшов до нас: у 1278р. до н.е. був укладений мирний договір між єгипетським фараоном Рамзесом II та царем хетів Хаттушилем III. Документ регламентував широке коло питань стосовно миру, правового становища біженців, арбітражу, виконання договірних зобов'язань тощо [4].

Досить широке застосування арбітраж отримав і у Давній Греції:

безсумнівно, її систему арбітражу можна розглядати як джерело сучасного міжнародного арбітражу. У практиці давньогрецьких держав арбітраж застосовувався у спорах про кордони, право володіння ріками та іншими водоймами. У ролі арбітрів найчастіше виступали релігійні інститути, треті держави, авторитетні діячі культури і науки. Кількість арбітрів при цьому в кожному окремому випадку могла варіюватись від одного до кількох сотень, але склад із трьох арбітрів був найпоширенішим.

Стародавній Рим, на скільки відомо із сучасної історичної літератури, ніколи не використовував арбітраж для вирішення спорів зі своєю участю, а дуже часто сам виступав арбітром. Зрозуміло, що виступаючи у ролі арбітра, Рим намагався вирішувати спори з користю для себе, ігноруючи інтереси сторін.

Аналіз практики арбітражу у Римі знаходимо у працях Г. Гроція, Л. Камаровського, В. Теніщева [5]. У роботах цих вчених зазначається, що держави, які не входили до складу Римської імперії, обирали у третейські судді Рим з тим, аби уникати численних війн. Зумовлено це тим фактором, що Рим на той час був найбільш авторитетним арбітром, адже своєю міццю міг гарантувати виконання винесених ним арбітражних рішень. Тому не дивно, що ця обставина Римом часто використовувалась для посилення свого впливу на інші держави.

Слід зауважити, що рабовласницький період характерний тим, що Давній Рим, Греція, Єгипет, Китай, Індія, Персія та інші держави ставили себе в центр розвитку людства і в зв'язку з цим прагнули домінувати на міжнародній арені.

Загалом, регіоналізм і локальний обсяг у розвитку міжнародного права того часу обумовлені тим, що хоча держави і були роз'єднані, кожна з них самостійно формувала власні правові інститути у галузі регулювання міжнародних відносин, і вони були схожі з аналогічними паралельно утвореними інститутами інших держав [6].

Подальша еволюція міжнародного розгляду відбувалась у середньовіччі з огляду на розвиток міжнародного товарообміну, торгівлі, розширення практики укладання морських комерційних угод, а також запровадження інституту територіальних вод. До третейської процедури вирішення спорів звертались не тільки європейські, але й арабські держави. У цей період арбітраж широко використовувався і у Давній Русі. Особливістю міжнародного арбітражу цього періоду можна назвати склад арбітражу — з однієї особи, що була рівною або перевищувала за своїм статусом сторони (феодалів).

Водночас слід підкреслити, що у науці міжнародного права третейські суди між феодальними організаціями не завжди розглядаються в якості міжнародних судових установ. В.В. Теніщев з цього приводу зазначив: "Вся суть феодальних організацій полягає в їх публічно-правовому характері, тому феодалів можна визнати суб'єктами міжнародного права, а суд між ними — міжнародним третейським судом" [7].

Мирні засоби розв'язання міжнародних спорів у середні віки, як відзначається у дореволюційній російській доктрині міжнародного права, стали збагачуватися за рахунок досить частого звернення до третейських судів [8]. Тоді виникла особлива форма арбітражу, що впер-

ше стала застосовуватися містами-державами Італії та Швейцарськими кантонами, а пізніше широко використовувалася для вирішення спорів між дрібними політичними утвореннями.

Слід відмітити і значний вплив релігійних положень на розвиток міжнародних відносин та міжнародного арбітражу у т.ч. В Європі вершини свого впливу релігія досягла саме у період середньовіччя, зі зміцненням панування теологічної концепції. Церква намагалась зменшити шкоду від так званих "приватних воєн", встановлюючи "Божі перемирення" на час релігійних свят, заборону найбільш жорстоких видів зброї, а також "Божий мир" — недоторканість служителів церкви, захист мирного населення тощо [9].

Вищою юрисдикцією у середньовічній системі арбітражу володіли імператори і Папа Римський. Так, у 1328 р. Папа Боніфатій VIII виступив арбітром між Філіпом Красивим і Річардом Левине серце. У 1378 р. німецький імператор Карл IV вирішив спір між Англією і Францією [10].

Папи Римські були впевнені в тому, що в силу своєї духовної влади вони є верховними владиками, а тому усі спори повинні вирішуватись за їхньої обов'язкової участі в якості арбітрів. Перевага розгляду спорів одноособовим арбітром полягала у можливості примусити за допомогою авторитету арбітра виконати неприйнятне для однієї зі сторін рішення. Тим більше, що суверенний арбітр, виносячи рішення у справі, не пояснював його, а тому встановити, якими юридичними нормами він керувався, практично було неможливо.

У теорії неодноразово звучала думка про те, що хоча папи і були суд-

дями, їх не слід вважати арбітрами у сучасному розумінні через нерівноправне становище держав, а також тому, що майже неможливо встановити, якими ж правовими нормами керувалися папи під час винесення своїх рішень [11].

Вцілому ж потрібно сказати, що у Середньовіччі не було чіткого поділу між арбітражем та дипломатичними засобами вирішення конфліктів, а тому роль арбітра у вирішенні спорів зводилася до ролі мирового посередника у процесі. Однак, не дивлячись на це, середньовічна система арбітражу, як і давньогрецька, і римська, є важливим джерелом концепції сучасного міжнародного арбітражу, який вже тоді активно застосовувався і почав складатись в окремий інститут міжнародного права.

За часів необмеженої влади абсолютної монархії, "починаючи з XVI ст., третейський розгляд майже зник з європейської міжнародної практики та не поновлювався до XVIII ст.", адже його розвитку заважали численні війни, роль пап залишалася значною, і такий арбітражний розгляд обмежував владу і права монархів, тому був неприйнятним [13].

У XVII столітті тільки в рідкісних випадках у міжнародні договори включалася арбітражне застереження, у першій же половині XVIII століття застосування арбітражу у міжнародній практиці стало ще більшою рідкістю. Зокрема, рідкісним прикладом арбітражного застереження про арбітраж може служити англо-голландський договір 1654р. Він містив вельми оригінальне розпорядження щодо процедури арбітражного розгляду: арбітрів ізолювали у закриту кімнату і позбавляли їх вогню, свічок, напоїв та інших за-

пасів до тих пір, поки вони не дійдуть згоди [12,14].

Розвиток сучасного міжнародного арбітражу почався у англо-американських відносинах, а саме з "Договору Джея" 1794 року. Договір (повна назва — Договір про дружбу, торгівлю і мореплавання між Великобританією і Сполученими Штатами Америки) [15] був підписаний 19 листопада 1794 року і складався з 28 статей. До документу були включені положення про створення трьох змішаних арбітражних комісій для вирішення ряду спорів, які ускладнювали відносини між цими державами. Метою створення першої комісії було вирішення прикордонних конфліктів. Призначення другої — розгляд претензій британських кредиторів, третьої — розгляд претензій американських громадян у зв'язку із незаконним захопленням торговельних суден. Перша комісія складалась з трьох членів, дві інші — з п'яти членів кожна, причому всі члени були американськими чи англійськими підданими.

Необхідно зазначити, що США до 1871 року уклали 171 угоду про арбітражний розгляд із країнами Латинської Америки. Третейські суди брали участь у врегулюванні відносин між європейськими і латиноамериканськими країнами [16].

Найбільш відомим був Вашингтонський договір 1870 року між Англією і США у справі крейсера "Алабама", спорядженого під час громадянської війни до США жителями Півдня в англійському порту. Суть спору зводилася до наступного [17]. Англія, порушуючи норми міжнародного права про нейтралітет, під час громадянської війни в Америці 1861-1865 рр., надавала допомогу і підтримку південним шта-

там у їх боротьбі проти жителів Півночі. Так, зокрема, вона дозволила жителям Півдня побудувати у своїх водах низку військових крейсерів для використання їх у громадянській війні. Ці крейсери, у тому числі і крейсер "Алабама", потопили і спалили більше 60 торговельних судів, що належали жителям Півночі. Після закінчення громадянської війни США підняли питання про відповідальність Англії за шкоду, заподіяну торгівлі США діями крейсера "Алабама".

У 1871 р. був підписаний Вашингтонський договір, відповідно до якого спір передавався на розгляд арбітражної комісії у складі п'яти членів (по одному представнику від США, Англії, Швейцарії, Бразилії та Італії). Третейський суд виніс рішення, яким зобов'язав Англію виплатити США 15,5 млн. дол. за збитки, спричинені діями крейсера "Алабама". Англійський уряд погодився з рішенням арбітражу. Це був перший випадок у період Нового часу застосування міжнародного арбітражу *ad hoc* для вирішення серйозного міждержавного спору [18]. Слід зазначити, що успіх арбітражу у справі "Алабама" сприяв розвитку як двосторонніх, так і багатосторонніх договорів про третейське вирішення міждержавних спорів.

У 1899 і 1907 роках у Гаазі відбулися конференції про закони і звичаї війни, на яких були прийняті конвенції про мирне вирішення міжнародних спорів. *Гаазькі Конвенції 1899 та 1907 років* систематизували норми міжнародної арбітражної процедури того часу та розвинули їх, визнавши третейський суд "в юридичних питаннях і переважно у питаннях тлумачення або

застосування міжнародних договорів найдієвішим і, разом з тим, найсправедливішим засобом вирішення суперечок, не улагоджених дипломатичним шляхом" (ст. 38) [19]. Прийняття цих конвенцій дало поштовх і для укладення двосторонніх арбітражних договорів.

Важливо відзначити, що звернення до міжнародного арбітражу відповідно до Гаазьких конвенцій носить факультативний характер, тобто можливе тільки за взаємною згодою сторін. У процесі розробки Гаазьких конвенцій деякі держави пропонували зробити арбітраж обов'язковим хоч би для окремої категорії суперечок, які могли би бути вказані в самій Конвенції. Проте, ці пропозиції не знайшли підтримки у більшості держав [20].

У 1900 році на основі Конвенції 1899 року був заснований постійно діючий міжнародний арбітражний суд: *Постійна палата третейського суду* (ППТС), робота якої до 1920 року була більш плідною, ніж у подальші роки: до 1920 року ППТС було винесено 15 арбітражних рішень, у подальші 20 років — тільки вісім, а після початку Першої світової війни було вирішено лише один міжнародний спір [21].

ППТС була визнана державами-учасницями Конвенцій компетентним органом для всіх випадків третейського розгляду, якщо тільки сторонами не буде укладено угоду про формування особливого арбітражу (ст.42). Спочатку в основу організації роботи ППТС було покладено модель міжнародного арбітражу, яка виявилася нежиттєздатною у міжнародних політико-правових умовах, що виникли після Другої світової війни. Такого роду ситуація призвела до зниження активності

ППТС, а в подальшому — до трансформації її у чисто формальний міжнародний орган. Більше можливостей для активізації роботи ППТС з'явилися у рамках Десятиріччя міжнародного права ООН (1990 — 1999) і підготовки до 100-річчя Першої конференції миру у 1999 році.

Свій внесок у справу посилення значення арбітражу внесла і Ліга націй, прийнявши у 1928 р. Загальний акт про мирне вирішення міжнародних спорів. Після другої світової війни Загальний акт у переглянутому вигляді був підтверджений у 1949 р. Генеральною Асамблеєю ООН.

Особливого розвитку міждержавний арбітраж набув в Америці. Зокрема, були укладені: Договір дев'яти латиноамериканських держав 1902р., Загальний договір про міжамериканський арбітраж 1929р., Боготинський пакт 1948 р.

Важливим внеском у розвиток міжнародної арбітражної процедури стало також прийняття Конвенції з примирення і арбітражу у рамках

ОБСЄ від 15 грудня 1992 року, Європейської конвенції про мирне вирішення міжнародних спорів 1957 року під егідою Ради Європи.

Останнім часом у практиці міжнародного спілкування і співробітництва все більшого значення набувають спеціалізовані арбітражі, що створюються для розгляду спорів у певних галузях міжнародного співробітництва на основі угод про повітряне сполучення, захист інвестицій, економічне співробітництво, торгівлі відносини тощо [22].

Підсумовуючи вищевикладені віхи в історії розвитку міжнародного арбітражу, можна зробити висновок, що сьогодні, на початку XXI століття міждержавний арбітраж є одним із загальноновизнаних засобів мирного вирішення міжнародних спорів поряд із дипломатичними переговорами, добрими послугами, посередництвом, слідчими та погоджувальними процедурами, а також міжнародним судовим розглядом. ♦

Література:

1. Лазарев С.Л. *Международный арбитраж*. — М., 1991. — С. 7, С.178 — 179
2. Лисовский В.И. *Международное право*. — Киев, 1955. — С. 320.
3. Левин Д.Б. *История международного права*. — М., 1962. — С. 10.
4. Анцелевич Г.О., Покрещук О.О. *Міжнародне право*. — Київ, 2003. — С.224
5. Тенищев В.В. *Вечный мир и международный третейский суд*. — Спб., 1909. — С. 33
6. Анцелевич Г.О., Покрещук О.О. *Міжнародне право*. — Київ, 2003. С.11 — 20
7. Тенищев В.В. *Вечный мир и международный третейский суд*. — Спб., 1909. — С. 33
8. *Международное право: Учебник / Под ред. Игнатенко Г.В.* — М., 1995. — С. 33 — 34; Тенищев В.В. *Указ. раб.* — С. 30 — 33 та ін.
9. Лукашук І.І. *Міжнародне право. Заг. Частина. Підр.* — М., 1996. — С. 37
10. *Курс международного права в шести томах*. — М., 1968. — Т.4 — С. 368.
11. М. Таубе *История зарождения современного международного права*. — Харьков, 1899. — С. 27.

12. Левин Д.Б. Указ. роб. — С. 47.
13. Камаровский Л. О международном суде. — М., 1881. — С. 123.
14. Лазарев С.Л.. Указ. роб. — С. 30
15. Newcomb J.T. *New Light on Jay's Treaty // American Journal of Intentional Law Vol. 28, 1934 pp. 685 — 692*; Хадсон М. *Международные суды в прошлом и будущем.* — С. 30 — 33
16. Ладыженский А.М., Блищенко И.П. *Мирные средства разрешения споров между государствами.* — М., 1962. — С. 99.
17. *Курс международного права в шести томах.* — М., 1968. — Т.4 — С. 369.
18. Голубев Н. *Международные третейские суды XIX в.* — М., 1903. — С. 43.
19. *Международное право в документах: Уч. Пособие / Сост. Н.Т. Блатова, Г.М. Мелков.* — М., 2002. — С. 626
20. Кожевников Ф.И. *Русское государство и право (до XX в.).* — М., 1947. — С. 248.
21. Лазарев С.Л. Указ. роб. — С. 54.
22. *Юридичний вісник України від 26.10.2002*

ЦІКАВО ЗНАТИ

ЗВІДКИ ВЗЯЛОСЯ МИЛО

На Близньому Сході мило було відоме ще за 2000 років до н.е. Його робили традиційно з тваринного жиру і використовували для обробки ран і миття волосся.

За легендою, перше мило, було отримано на горі Сопа, на місці де приносили тварин у жертву богам. Жир, стікаючи з палаючого козиного м'яса, капав на попіл, що залишався від попередніх пожертвувань. Під час дощу пінна суміш стікала схилами гори й відкладалася на глиняному березі річки, куди жінки ходили прати.

У Європі мило з'явилося лише за часів середньовіччя, після арабського вторгнення до Візантійської імперії. До цього для купання використовували виключно рослинні масла, найпоширеніше було оливкове.

За матеріалами: <http://www.Subscribe.Ru>